

4. Rum İsyânında İngiltere'nin rolü (1821-1830)

Hasan DEMİRHAN¹

APA: Asılsoy, A. (2021). Rum İsyânında İngiltere'nin rolü (1821-1830). *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 53-73. DOI: 10.51297/rumelitar.2021.4.

Öz

Beş asır boyunca Osmanlı devleti hâkimiyeti altında huzur ve refah içinde yaşayan Rumlar, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkan liberal ve özgürlükçü akımlardan etkilenerek Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan hareketi planladılar. 1821 yılında ilk olarak Eflak-Boğdan'da ardından Mora'da isyan hareketini başlattılar. Eflak'taki isyan kısa sürede Osmanlı Devleti tarafından bastırılırken Mora'da hızla yayıldı. İsyânın ilk günlerinde bölgede yaşayan Müslümanlar Rum isyancılar tarafından acımasızca katledildi. Mora isyanının ilk günlerinde tarafsız kalmayı başaran İngiltere, 1822 yılından itibaren Akdeniz'deki çıkarlarını korumak, Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek, Rumlar üzerindeki Rus etkisinin önüne geçmek için isyancıları destekleme kararı verdi. İngiltere'nin politikalarının paralelinde Fransa'nın ve Rusya'nın da isyana dâhil olması ile isyan uluslararası bir boyut kazandı. İngiltere'de kurulan Helen komiteleri isyancılara para, silah, eğitim gibi birçok alanda yardımlar sağladı. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devletine yaptıkları siyasi baskılar sonuç vermeyince İngiltere'nin önderliğindeki İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları 1827 yılında Navarin'deki Osmanlı donanmasını yakarak isyana aktif olarak müdahalede bulundu. Navarin baskınından sonra Mora'da askeri yönden zayıflayan Osmanlı Devleti, dokuz yıl süren mücadelenin ardından 1830 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın imzaladığı ve bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasına karar veren Londra Antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı.

Anahtar kelimeler: Rum, Osmanlı Devleti, İsyân, İngiltere

The role of England in Greek Revolt (1821-1830)

Abstract

The Greeks who lived in peace and prosperity under the Ottoman rule for five centuries, planned a rebellion against the Ottoman Empire influenced by the liberal and libertarian movements that emerged in Europe in the eighteenth and early nineteenth centuries. In 1821, they started a rebellion movement first in Wallachia-Boğdan and then in Morea. While the rebellion in Wallachia was suppressed by the Ottoman Empire in a short time, it spread rapidly in Morea. In the first days of the rebellion, Muslims living in this region were brutally murdered by the Greek rebels. Remaining neutral in the first days of the Peloponnese rebellion, Britain decided to support the rebels in order to protect its interests in the Mediterranean since 1822, to prevent Russia from descending into the Mediterranean and to prevent Russian influence on the Greeks. With the involvement of France and Russia in the rebellion in parallel with the policies of England, the rebellion gained an international dimension. The Hellenic committees established in England provided the rebels with money, weapons, education, etc. When the political

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), hasandemirhan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5868-8317 [Makale kayıt tarihi: 08.04.2021-kabul tarihi: 01.06.2021; DOI: 10.51297/rumelitar.2021.4]

pressures of the European states on the Ottoman Empire did not yield results, the British, French and Russian navies led by England, actively intervened in the rebellion by burning the Ottoman navy in Navarin in 1827. The Ottoman Empire which weakened militarily in the Peloponnese after the Navarin raid, had to accept the London Treaty after nine years of struggle, which was signed by England, France and Russia in 1830 aiming at the establishment of an independent Greece.

Keywords: Greek, Ottoman Empire, rebellion, England.

Giriş

Osmanlı Devleti 1453 yılında İstanbul'u fethinden sonra son derece stratejik bir değere sahip olan Ege Denizi, adaları ve bugünkü Yunanistan coğrafyası² üzerine seferlerini sıklaştırarak bu bölgenin bir Osmanlı toprağı olmasını istedi. İlk olarak Mora yarımadası Fatih Sultan Mehmet tarafından 1460 yılında fethedildi ve 1461 yılında yapılan tahrirle Osmanlı tımar sistemi Mora'da uygulanmaya başlandı (Kayapınar, 2002, s. 191). 1687 yılında kısa bir süreliğine Venediklilerin eline geçen Mora, 1714 yılında yapılan bir seferle tekrar Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına alındı (Kutlu, 2007, s. 26-28).

Osmanlı Devleti Mora'da hâkim olduğu sürece boyunca bölgede yönetim anlayışına uygun olan "millet sistemini"³ uyguladı (Clogg, 1991, s. 22). Osmanlı Devleti'nde millet sözcüğü dinî inançla tarif edilen "nation", kelimesinin karşılığı olarak düşünülmüştü ve devletin iç işlerini, eğitim, din, adalet işlerini düzenlemek için öngörüliyordu (Balta, 2000, s. 231). Osmanlı Devleti temelde teokratik bir devlet görünümünde olmasına rağmen hiçbir zaman azınlıklara karşı hoşgörüsüz ve baskıcı bir yönetim şekli sergilemedi. Egemenlik kurduğu ülkelerde, devlete karşı maddi yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece, bölgesel yönetimlere doğrudan karışmadı ve dinsel baskı uygulamadı (Şenel, 2006, s. 400). Osmanlı Devleti'nde farklı dine mensup olanlar özgürce ibadetlerini yerine getiriyorlardı.

Osmanlı'daki farklı dini gruplar arasında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi sonrasında takip ettiği siyaset gereğı, Ortodoks kilisesi büyük itibar kazanmış, İstanbul Rum⁴ Patriği'nin konumu, bütün Balkan Ortodoksların üzerinde ruhanî, malî ve adlî yetkilere sahip olacak şekilde

² Jeostratejik açıdan Ege Denizi Yunanistan'a, Karadeniz'den Akdeniz'e oradan da Güney Avrupa ve Kuzey Afrika'ya kadar olan deniz ulaşım hatlarını kontrol imkanı sağlamaktadır. Tüm bu deniz ulaşım hatları, batıya yönelik birer stratejik kapı durumundadır. Üç kıtanın kesiştiğı bir noktada ve önemli su yolları üzerinde bulunan Yunanistan ve içinde bulunduğu coğrafya, dünya ölçeğinde stratejik değeri bulunan ilgi sahalarından bir tanesidir. Doğu Akdeniz'de merkezi bir konumda bulunan Girit Adası, deniz ve hava tesisleri sayesinde Doğu Akdeniz bölgesinde bütün yönlerde doğru icra edilecek harekâtlar için özel bir deniz-hava üssü konumunda olup, Süveyş Kanalı'na kadar olan mesafedeki tüm deniz ulaşım hatlarını kontrol edebilme imkanı sunmaktadır (Ertan Köse, **Yunanistan'ın Türkiye Ve Balkanlar Üzerindeki Stratejik Hedefleri**, T. C. Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2005, Sayfa 4).

³ Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan gayrimüslimler millet sistemi adı verilen; her dini grubun idarî, malî, adlî ve hatta cezaî bakımdan kendi ruhanî reislerinin idaresi altında bulundukları bir sistemle yönetilmişler ve bunun sonucunda da gayri müslimler devlet içinde otonom veya yarı otonom (devlet içinde devlet) bir statü sahibi olmuşlardır (Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s.32).

⁴ Bugün özellikle yurt dışında genel olarak Rum denildiğinde Yunan aklı gelmekte ve böyle kavranmaktadır. Bundan dolayı da tercümelerde Rum kelimesi Greek/Yunan ile karşılanmaktadır. Herkes tarafından kabul görmeyen bu anlayışın tarihi, 80-100 yılı da pek geçmemektedir. Esasen Roma/Doğu Bizans dönemindeki din ve mezhep açısından aynı devlet ve kiliseye mensup olanların adı olan Rum (Roma) kelimesinin, daha sonra Osmanlı döneminde Ortodoks kilisesine bağli olanlar için kullanılması ile günümüze kadar ulaşan bir Rum kavramı teşekkül etmiştir. Dolayısıyla Rum kelimesi tarihî olarak Doğu Roma/Bizans Ortodoks kilisesine mensup olanları ifade etmek üzere Roma kelimesinden türetilen ve dinsel mensubiyeti belirten bir kavramdır (Ali Arslan, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Rum Basını**, Truva Yayınları, İstanbul 2005, s. 26.).

belirlenmişti (Üçok, 1986, s. 191). Bu nedenle Rumlar, Osmanlı ülkesindeki azınlıklar arasında seçkin ayrıcalıklı bir millet konumundaydı (Örenç, 2009, s. 18). Ticaret yaparak kısa sürede zenginleşen Rumlar Avrupa'nın birçok önemli şehrinde ticaret kolonileri kurdular ve çocuklarını Avrupa'nın büyük üniversitelerine göndererek iyi bir eğitim almalarını sağladılar (Jelavich, 2006, s. 60).

Fatih Sultan Mehmet'in Ortodoks kilisesine karşı takip ettiği siyaset, Rumların ayrıcalıklı konumu ve Avrupa ile sıkı bağları, Rusya'nın Balkanlardaki emelleri ile birleşince Rum isyanının oluşmasında önemli etmenler olacaklardı.

A-Rum isyanının başlaması

1-Rum isyanının sebepleri

On yedinci yüzyıldan başlayarak zenginleşen Rumlar Avrupa'daki kültürel hayat ile çok yakın ilişkiler kurmuşlardı. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ve onun yaydığı fikirler Rumlar arasında özgürlük fikrinin oluşmasına katkı sağladı. Rumlar Aydınlanma felsefesinin⁵, Fransız Devrimi'nin, romantik milliyetçiliğin başlıca görüşleriyle tanışmakla kalmayıp; Antik Yunan dili ve uygarlığının eğitim görmüş Avrupalı çağdaşlarının düşüncelerinde ne denli olağanüstü bir yer tuttuğunu da fark ettiler (Clogg, 1991, s. 40-41). Bu anlayış sonucunda Rumlar arasında Eski Yunan'a olan ilgi arttı ve bu ilgi onlarda milliyetçilik fikrini güçlendirdi. İsyân öncesi Regas ve Koreas gibi düşünürler özgürlükçü fikirlerini kısa süre içerisinde bütün Mora'ya yaymayı başardılar.⁶

Rumların isyanında önemli rol oynayan bir diğer etmen Ortodoks Kilisesi ve onun faaliyetleriydi. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinin ardından Patriğe verdiği beratla İstanbul Ortodoks Patrikliği'ni Ortodoks dünyasının lideri durumuna getirmişti (Jelavich, 2006, s. 54). Osmanlı egemenliğindeki bütün Ortodoksları bir merkezden yönetebilme isteği ile birlikte Ortodoks Balkan Slavları, Rum kilisesine bağlanmıştı (Şimşir, 1989, s. XXXIV).

Patrikhane, Fatih Sultan Mehmed tarafından yeniden kuruluşundan itibaren, Türklük aleyhine iki farklı politika takip etti. Bunlardan biri kendini Avrupa kamuoyunda Müslümanların eline düşmüş mazlum bir kuruluş olarak tanıtmaya çalışarak Bizans İmparatorluğu'nun ihyasına çalışılmasıydı (Şahin, 1995, s. 345). Patrikhane'nin bu milliyetçi tutumu Rumları isyana teşvik etmekteydi.

Ticaret ile zenginleşen ve Avrupa'nın önemli ticaret merkezlerinde koloniler kuran Rumlar, ilk olarak ticari faaliyetlerini yürütmek ve kültürel değerlerine sahip çıkmak için yaşadıkları

⁵ Aydınlanma felsefesinin temel düşüncesi bireyin kendi kaderini belirleme yeterliliğine sahip olduğu düşüncesidir. Aydınlanma düşüncesi bu bağlamda başka milletlerin yönetimleri altında yaşayan halkların özgürlük hayallerini kurmalarını desteklemiştir (Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge Kitabevi, Çev: Recep Boztemur, İstanbul 2004, s.32).

⁶ Avrupa'da Yunanistan'daki bu milliyetçi ve liberal düşüncelerin halk arasında yayılmasını sağlayan tanınmış isimler arasında ilk aklı gelenler; M. Anthrakites, E. Boulgares, Beniamin Lesbios, K. Koumas, Th. Kaires, Kh. Pamplekes, Th. Pharmakides, Katartzes ve bunlar arasında en önemli yere sahip olan Regas ve Koreas'ı idi. Bu düşünürlerin çoğu ticaretin ve sanayinin güçlü olduğu merkezlerde ortaya çıkmaya başlayan ve "lise", "akademi" gibi isimler taşıyan okullarda öğretmenlik ya da yöneticilik görevini üstleneceklerdi. Bu okullar önceleri zenginler tarafından daha sonraları ise cemaat tarafından finanse edilecekti (Herkül Milas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006., s.39-40).

şehirlerde dernekler kurdular (Frangos, 1973, s. 87). On altıncı yüzyıldan başlayarak kurulan bu derneklerin mahiyetleri; 1789 Fransız İhtilali ve ihtilalin yaydığı fikirler ile on sekizinci yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi ve onun yansıması olan Eski Yunan'a duyulan özlem dolayısıyla değişmeye başladı. Fransız devriminin yaydığı fikirlerin Avrupa'da üstünlüğü ele geçirmesinden sonra Rumlar tarafından kurulan derneklerin amacı, Rumlar arasında siyasi ve fikir birliği sağlayıp bağımsız Yunanistan için yapılacak olan isyanın altyapısını oluşturmak ve bunun için gerekli örgütlenmeleri yapmaktı. Bu bağlamda kurulan ve 1821 Rum İsyanının planlanmasında rol oynayan en önemli dernek, 1814 yılının ortalarında Odessa şehrinde kurulan Filiki Eterya (Ortaylı, 1987, s. 65) , "Dostlar cemiyeti" idi.

Filiki Eterya, amacını milletini kötülüklerden temizlemek ve halkının cennete gitmesi için günahlarından azat edilmesinde onlara yardım etmek olarak ifade ediyordu (Crawley, *The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833)*, 1930, s. 11). Ancak derneğin asıl amacı; ilk aşamada Mora'da bağımsız bir Rum devleti oluşturmak, sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, On iki Ada, Kıbrıs ve Batı Anadolu'yu Rum devletine katmak, nihayet İstanbul'u ele geçirecek Bizans'ı yeniden kurmaktı (Seyfi, 1934, s. 4).

Rumları isyana teşvik eden ve cesaretlendiren önemli sebeplerden biri de Rusya'nın balkanlardaki tutumu idi. Rusya Panislavizm ve Ortodoksların hamiliğini yaparak Balkanlarda Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na ve Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük kurmak amacındaydı. Balkanlarda etkin olursa Akdeniz'e inmenin bir yolunu da bulmuş olacaktı. Rusların bu genel düşüncelerine rağmen Rus Çarı Aleksandr Rum İsyanı başladığında; Laibach'da müttefikleriyle, İtalya Yarımadası'nda ve İspanya'da başlayan isyanlar için ne gibi tedbirler alınabileceğini görüşmekteydi. Burada Çar'ın Avrupa'daki düzeni koruma düşüncesi, Avusturya Başbakanı Metternich'in görüşleriyle daha da güçlenmişti. Eğer Çar Aleksandr, Yunan isyanının başlatan Aleksandr İpsilantis'e destek verirse 1814-1815 yılları arasında Avrupa'da kurulan kırılğan muhafazakâr düzeni ölümcül bir biçimde zayıflatacak, merkezi Fransa'da olan düzen karşıtı devrimci güçlerin bir kere daha kıtayı silip süpürmesine izin verecekti. Bu yüzden Çar isyanın ilk aşamasında Rumların yardım talebine destek vermeyecekti. (Anderson, 2001, s. 80).

2- Rum isyanının başlaması

a) Eflak ve Boğdan ayaklanması

Tepedelenli Ali Paşa'nın 1820 yılında Yanya civarında isyan etmesi Osmanlı Devleti'ni bu coğrafyada zor duruma düşürmüştü ve Filiki Eterya'nın yıllardır hazırlığını yaptığı isyan için uygun ortamı hazırlamıştı. 12 Nisan 1820 tarihinde Filiki Eterya'nın lideri seçilen Aleksandr İpsilantis isyanın başlatılması için hızla hareket edilmesini ve oluşan uygun ortamın değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. (Özkaya, 1986, s. 117-118). Aleksandr İpsilantis Eflak ve Boğdan halkının da bu isyanda kendi güçlerine katılacağını ümit ediyordu. İpsilantis bölgedeki voyvodalar ile görüşerek onların desteğini istedi. Rumenlerin liderliğini yapan Tudor Viladimirescu ile 1821 yılında bir antlaşma imzaladı (Crawley C. W., 1965, s. 538).

Filiki Eteryia lideri Aleksandr İpsilantis yapılan uzun hazırlıkların ve antlaşmaların ardından artık isyan saatinin gelip çattığına karar vererek 3000⁷ asker ile birlikte 6 Mart 1821 tarihinde yanında kardeşi Nikola İpsilantis ve kendisi gibi Rusya'da görev yapmakta olan *Kantakuzen* ile birlikte Prut nehrini geçerek isyan hareketini başlattı. Aleksandr İpsilantis ve beraberindekiler aynı gün Yaş şehrine ulaştılar.

İsyanın ilk günlerinde şehirde kendine göre bir düzen kuran İpsilantis Yaş katedralini "*Kutsal Mücadele*" bayraklarıyla donattı (Hatipoğlu, 1988, s. 17). Aleksandr burada Boğdan halkına seslenmek için beyannameler yayınladı.⁸ Bu arada Vasil Karabiya adında bir eşkiyanın emri altında birleşen bir grup isyancı 11 Mart 1821 (6 Cemâziyelâhir 1236) günü Kalas kasabasını yakıp yıkarken, kasabanın iskelesinde bulunan yirmi kadar Müslüman ticaret gemisini de batırmışlardı. Ayrıca buradaki Müslümanların mal ve eşyaları yağmalandı, Türkler korkunç bir şekilde öldürüldü (Philips, 1897, s. 33). Aleksandr İpsilantis, İbrâil ve daha sonra Tuna sahillerindeki öteki kale ve toprakları ele geçirerek Tuna'nın sol sahiline tamamen sahip olmak istiyordu. Ancak sadece Kalas'ı ele geçirebildi (Paşa, 1301, s. 267). İsyancılar Kalas'ı yakıp yıktıktan bir gün sonra, 12 Mart 1821'de Eflak'a hareket ederek 9 Nisan'da Bükreş'e vardılar. Aleksandr İpsilantis'in Bükreş'e vardığında ordusundaki asker sayısı 5000 e ulaşmıştı (Hatipoğlu, 1988, s. 18). Rumen lider Vladimirescu 65 bin kişilik bir orduyla Bükreş'te onu beklemekteydi.⁹ Ancak Aleksandr İpsilantis ve Vladimirescu'nun Bükreş'e varmasından önce, bu iki isyancının tüm planlarını altüst edecek bir haber 17 Mart 1821'de Bükreş'te duyuldu. Habere göre Rus ordusunda bir subay olan Aleksandr İpsilantis Rus Çarı tarafından ordudan atılmış ve İstanbul Fener Ortodoks Patriği onu aforoz etmişti (Jelavich, 2006, s. 236). İpsilantis ve Vladimirescu Rusya'nın desteği olmadan giriştikleri isyan hareketinin başarılı olamayacağını biliyorlardı. Dolayısıyla Rusya'nın bu tavrı her şeyi değiştirmişti. Bu haberlerin ardından İpsilantis ve Vladimirescu arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bunun üzerine Vladimirescu'nun ordularını kullanmak isteyen İpsilantis, Tudor Vladimirescu'yu çeşitli entrikaların sonucunda 8-9 Haziran 1821 gecesi idam ettirdi (Jelavich, 2006, s. 237).

Aleksandr İpsilantis'in Prut nehrini geçerek bazı şehirleri işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti isyana müdahale etmek için gerekli hazırlıklarını yaptıktan sonra askerî harekâta başladı ve isyan hareketini bastırmak için Serasker Berkofçalı Yusuf Paşa'yı görevlendirdi. Yusuf Paşa'nın gönderdiği birkaç kıta asker, topları ile birlikte Kalas'a giderek burada tahkimat yapan Rum isyancılara karşı bir harekât başlattı ve Kalas'ı isyancılardan kurtardı. Kalas'ın isyancılardan kurtulduğu haberi 21 Mayıs 1821'de İstanbul'a ulaştı (Paşa, 1301, s. 237).

Serasker Yusuf Paşa; Çerhacısı olan Salih Paşa'yı emrindeki yeniçerilerle birlikte Prut kıyılarındaki isyancıların tabyalarını ortadan kaldırması için görevlendirdi. Salih Paşa başarılı bir

⁷ Aleksandr İpsilantis'in Prut'u geçerken asker sayısını 3000 olarak belirten birçok kaynak var iken Douglas Dakin yazmış olduğu "*The Unification of Greece*" adlı kitapta bu sayının 4500 olduğunu belirterek, bu ordunun içinde Sırlar, Bulgarlar, Karadağlılar, Moldovyalılar ve 700 kadar Rum öğrencinin olduğunu yazmaktadır.

⁸ Alexandr İpsilantis Yaş'da üç bildiri dağıtmıştır. Biri 6 Mart 1821 tarihinde Boğdan halkına hitap etmektedir. (Yukarıda belirtildiği gibi). Diğer ikisi de 8 Mart tarihinde olup ilki Filiki Eteryia üyelerindedir. Bu hitabette özetle "halkın silahlandırılmasını, para toplanmasını, milli kıyafetlerin giyilmesini, Yunanistan'ı yeniden kurmak için savaşılmayı" istenmektedir. Diğer bildiride ise "*Yunan halkına !... İnanç ve vatan için dövüş...*" denilmekte ve Miltiades, Themistokles, Leonidas gibi klâsik Yunan kahramanlarından söz edilip, Marathon ve Termoplai muharebeleri hatırlatılarak, "*Silah başına arkadaşlar! Vatan sizi çağırıyor...*" ifadesi kullanılmaktadır. (M. Murat Hatipoğlu, *Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)* , s. 18, Dipnot 2).

⁹ Nicolae Jorga "*Osmanlı Tarihi*" adlı eserinde Vladimirescu'nun Bükreş'e varmasının tarihini 30 Mart olarak belirtmektedir. (Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, Çev: Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s.215).

harekâtla isyancıları Prut kıyılarındaki barınaklarından çıkardı. Salih Paşa bu başarısının ardından isyancılar ile Fotşan havalisinde yaptığı savaşı da kazandı.

Ordunun Vidin kolu, Dağşan köyünde Aleksandr'ın kardeşi Nikola'nın komuta ettiği 8000 kişilik bir isyancı grubunu perişan ederek dağlara kaçmalarını sağladı (Paşa, 1301, s. 268). Silistre kolu ise ilerleyerek isyancıların daha önce ele geçirdikleri Tergovişte kasabasını ele geçirdiler (Paşa, 1301, s. 268). Bu savaştan sonra Aleksandr İpsilantis 30 kadar arkadaşıyla Rofal kasabasına, oradan da Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldı (Özkaya, 1986, s. 127).

b) Mora isyanının başlaması

Aleksandr İpsilantis, Eflak ve Boğdan'daki isyan hareketine başladığında Mora'da da isyanın başlaması için birçok Filiki Etery mensubunu buraya göndermişti. İsyancılar için Mora'nın uygun coğrafi şartlarını ve lehlerinde olan nüfus yoğunluğunu¹⁰ kullanmaları Rum İsyanının geniş bir coğrafyaya yayılması açısından bir avantaj sağlayacaktı. İkinci olarak da dindaşları olan Avrupa Devletlerinin ilgilerini buraya çekmeyi başarabilecekler; böylece onlardan siyasi-mali-askeri destek alabileceklerdi.

Rum isyancılar Mora'daki isyanı başlatmak için isyan günü olarak Paskalya gününü (22 Nisan 1821) seçmişlerdi. Planları da Paskalya gecesi Müslümanların üzerine ani bir baskın yaparak onları katletmekti. Eğer başarısız olurlarsa Tepedelenli Ali Paşa'nın kendilerini aldattığını söyleyecekler ve isyanın sebebini Ali Paşa olarak göstereceklerdi. Bu plandan tüm Rumların haberdar olması için kasaba ve köylere papazlar gönderilmişti. Ancak Argos kasabasında iki sarhoşun havaya ateş etmesi üzerine çevrede bulunan Rumlar Paskalya gününde başlayacakları isyanın planlarının meydana çıktığını sanarak, derhal kasabanın içine kaçtılar. Ayrıca dağlarda bulunan Rum isyancıların bazıları da ortaya çıkmışlar ve çevredeki Müslümanlara saldırmaya başlamışlardı. Yaşanan gelişmelerin üzerine Argos kasabasındaki Müslümanlar kasabayı terk ederek Anabolu kalesine sığındılar (Paşa, 1301, s. 213-214). Böylece Rumların niyeti Paskalya gününden önce ortaya çıkmış oldu.

Argos kasabasında yaşananların ardından, 2 Nisan 1821'de Mani kasabasında bir isyan hareketi başladı (Castellen, 1993, s. 272). Bir gün sonra 3 Nisan'da Manyotların lideri Petro Bey Kalamata'yı kuşattı. Kalamata'yı ele geçiren Manyotlar buradaki bütün erkekleri öldürerek; kadın ve çocukları köle haline getirdiler. Bütün bu katliamlar bittikten sonra ise 24 güzel giyimli papaz ve diğer isyancılar zafer şarkıları söylediler (Philips, 1897, s. 51). 5 Nisan 1821 günü ise 5.000 Rum Kalamata'nın yakınındaki kutsal kilisede toplandı (Dakin, 1972, s. 40). Ertesi gün, yani 6 Nisan 1821'de Balyabadra (Patras) Piskoposu Germanos Kalavitra'nın yakınındaki Agia Lavra Manastırı'nda isyan bayrağını açtı. Bayrağın üzerinde Ayayorgo'nun (Aziz George) haçını yerleştirmişti (Jorga, 2009, s. 218). Germanos'un isyandaki düsturu şu idi "*Hristiyanlara barış, konsoloslara saygı, Türklere ölüm*" (Howarth, 1976, s. 28) 4 Nisan'da da Suliot denilen Hristiyan Arnavutlar isyana başlamış; onlara Attika ve Boeatia'daki köylüler de dâhil olmuştu (Dakin, British and American Philhellenes (During the War of Greek Independence 1821-1833), 1955, s. 23).

¹⁰ Mora'da Türkler sayısal olarak Rumlardan daha az idi. Türkler genellikle şehirlerin dışındaki çiftliklerde tarım ile uğraşıyorlardı. Türklerin yaşadıkları yerleşim yerleri Mora bozkırlarında dağınık bir şekilde duruyordu. Ayrıca burada yaşayan Türkler kesinlikle Mora'da çıkabilecek bir ayaklanmaya karşı bir tedbir almamışlardı (W.Wilson Phillips, M.A, *age.*, s. 44).

Rahip Germanos'un isyanı başlatmasıyla birlikte dağlardan inen Rum isyancılar, Kalavitra'daki 200'den fazla Müslümanın evini basıp, bütün erkekleri öldürdüler; Türk kadınlarını ise esir aldılar. Buradaki katliamlar aralıksız iki gün sürdü (Öreñç, 2009, s. 34).

İsyanın başlamasının ardından geçen üç haftada, isyan çok hızlı bir şekilde yayıldı. Rumların kısa sürede çok başarılı olmalarına karşın; aslında net bir isyan planları yoktu (Howarth, 1976, s. 28). Buna rağmen Nisan ayının sonuna doğru Salona, Livadhia ve Talenti şehirleri düşmüştü (Dakin, British and American Philhellenes (During the War of Greek Independence 1821-1833), 1955, s. 23). Mora Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin elinde çok az kale kalmıştı. Osmanlı'da kalan kalelerden Koron'u iki bin Rum isyancı kuşatmıştı; diğer isyancılar da Modon ve Navarino önlerindeydi. Böylece Mora'nın hemen hemen her kalesi isyancılar tarafından kuşatılmıştı. Balyabadra önlerinde dört bin, Tropoliçe'yi kuşatan ise on bin isyancı vardı. Monemvasia'da ise üç bin vahşi Manyalı kalenin düşmesi ve yağma için beklemekteydi. Acrocorinthos ise sekiz bin isyancı tarafından ablukaya alınmıştı (Philips, 1897, s. 52).

Plansız ve yağma içgüdüleriyle yapılan bu isyana katılanlar arasında bir bütünlük yoktu. Zaten Rum toplumu XIX. yüzyıla gelindiğinde kendi arasında gruplara bölünmüştü. Mora Yarımadası sayısız bölgesel (feodal) liderler ile doluydu. Bu bölgesel liderler arasında yüzyıllardır mücadeleler devam ediyordu (Clair, 1972, s. 35). Ayrıca bu yerel liderler, gerçekte Avrupalılar gibi Helen dostu da değillerdi. Ama böyle görünmeye çalışıyorlardı. Avrupalı Helenseverlerin aksine bu yerel liderlerin amacı, Avrupa'nın milli devlet anlayışı ile birlikte Eski Yunanın gelenekleri ile formüle edilmiş bir devlet kurmak değildi. Onların amacı aslında çok basitti. Türkleri ülkeden kovmak, yönetimi ele geçirmek ve giden Türklerin mallarına el koymak istiyorlardı. Zaten isyanın ilk yıllarında yaptıkları vahşet bunun en önemli delili idi (Clair, 1972, s. 22). Bu yerel liderler kesinlikle merkezi bir yönetime ve maliyeye karşıydılar (Philips, 1897, s. 79-80).

B-Türlere yapılan katliamlar

Mora isyanının başlamasıyla birlikte isyancılar masum Türk yerleşimlerine acımasızca saldırmışlar ve binlerce Müslümanı katletmişlerdi. Bu katliamlar sadece Türklerin yazmış olduğu çalışmalarda değil; o dönemde isyana katılmış veya olayları yakından takip etmiş birçok Avrupalı yazarın eserlerinde de görülmektedir. Ancak bu isyanda ne kadar Türk'ün hayatını kaybettiğini tam olarak bilmemizin imkânı yoktur. Bunda o döneme ait nüfus kayıtlarının düzenli olarak tutulmamasının büyük payı vardır. Bu yüzden Rum isyanını araştıran araştırmacıların bölgede hayatını kaybeden Türkler için verdikleri rakamlar birbirlerinden farklıdır. Bu farklılıklara rağmen sunulan bilgiler, bizlere katliamın ne kadar büyük olduğu konusunda ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

Ünlü tarihçi *Justin McCarthy* yazmış olduğu "*Ölüm ve Sürgün*" adlı eserinde bu akıl almaz vahşette hayatını kaybeden Müslümanların sayısını George Finlay'ın kitabına dayanarak şöyle ifade etmektedir. "Müslümanlardan ölenlerin sayısına ilişkin hesaplamalar genellikle 25.000 dolaylarındadır. Ancak, nüfus kütüğü kayıtlarının yokluğu karşısında Mora'da katledilen Türklerin (hemen hemen tümünün öldürüldüğü bilinmesine rağmen) sayısının kesin olarak bilinmesi imkânsızdır. 26 Mart'tan 11 Nisan 1821 tarihine kadar, 10-15.000 Müslüman göz kırpmadan öldürülmüştür. Misolonghi'de 22 Türk'ün dışında kalan bütün Türkler öldürülmüştür. Vrachori'de 500 ailenin; Navarin'de erkeklerin, çocukların, kadınların hepsinin; Tropoliçe'de 2000'den fazla kişinin öldürüldüğü bilinmektedir." (McCarthy, 1995, s. 11).

W. Wilson Philip; eserinde Mora'daki Türklerin o dönemde 25.000 kadar olduğunu ve geriye hiçbir Türk'ün kalmadığını belirtir (Philips, 1897, s. 48). *George Castellen* başka İngiliz yazarlara dayanarak verdiği bilgilerde ise Mora'da hayatını kaybeden Türklerin (Müslüman) sayısının 40.000 olduğunu yazmaktadır (Castellen, 1993, s. 272).

Ali Fuat Öreñç, dönemin Türk kaynaklarına dayanarak katledilenlerin sayılarını şöyle ifade eder. Korent (Gördüs) kalesi 500, deniz kıyısındaki Vostice ve Kartina'da 100, Argos'ta 170, Navarin'de 180, Koron ve Landos'ta 200, Guston'da 300, Arkadya ve Mezistre'de 400, Menekşe'de 500, Anabolu'da Türk ve Yahudi toplam 750, Fenar'da 1000, Tropoliçe'de ise 2000 yerleşik Türk ailesi tespit edilmiştir. Balyabadra'nın nüfusu ise 10.000 civarındadır ve sağ kalan yoktur (Öreñç, 2009, s. 99).

Nedim İpek, isyan sonrasındaki Türk-Yunan nüfus meselesi hakkında yazmış olduğu makalesinde, Yunanistan'ın Attik ve Mora ile bu kara parçasının çevresindeki Eğriboz Yarımadası, Kuzey Sporad ve Kiklad Takımadalarından oluşan sahada kurulduğunu belirterek; bu sahanın nüfusunun 1821 tarihi itibarıyla 933.765 kadar olduğunu, genel nüfusun en az %10'unun (63.000 ilâ 90.830) Müslümanlardan meydana geldiğini ifade etmektedir. Yunanistan'da 1821-1833 devresinde Türklerin bir kısmı katledilirken, bir kısmı da memleketlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda da Yunanistan'ın nüfusu 1838'de 752.077'ye düşmüştür. Yerli Türklerin katledilmesinin ve sürülmesinin nüfustaki bu düşüşte temel etken olduğu yorumunu yapmaktadır (İpek, 2002, s. 472).

Aşkın Koyuncu ise makalesinde; Yunanistan'a bırakılan işlenebilir toprakların 1/2'si ilâ 3/4'ünün isyan öncesinde Müslümanlara ait olduğunu yazmaktadır. Mora'da yaşayan Türk nüfusunun tahminen %9,1 ile 11,9 (63.600-90.830) dolayında olduğunu ve isyan sırasında 40-50.000 kadar Türk'ün hayatını kaybettiğini ifade eder. Makalesinde Yunan tarihçilerin verdiği bilgileri de değerlendiren Koyuncu; Yunanlılara göre Mora'daki nüfus oranının 360.000 Yunanlıya karşılık 40.000 Türk dolaylarında olduğunu ve isyanda 25.000 civarında Türk'ün öldürüldüğünü yazdıklarını (Koyuncu, 2006, s. 492) belirtmektedir.

C-Avrupalı devletlerin Rum isyanına bakışları İngiltere'nin Rum isyanına desteği

Rum isyanı başladığında Avrupalı devletler tarafsızlık kararı almışlar ve bu isyanda Rumları desteklemeyeceklerini açıklamışlardı. Bu kararın alınmasında Avusturya-Macaristan şansölyesi Meternich'in büyük bir katkısı vardı. Avrupalı Devletlerin korkusu Napolyon'un seferlerinden sonra Avrupa'da sağlanan barış ortamının bozulması ve Rum isyanı ile birlikte milliyetçi isyanların Avrupa'yı sarmasıydı (Çetintaş, 2007, s. 84). Devletlerin bu kararlarına rağmen kamuoyları Rum isyancıları destekliyorlar ve onlara yardım için binlerce Avrupalı Helensever Mora'ya savaşmak için gidiyordu (Clair, 1972, s. 66). Bunlar arasında bir asker olan Richard Church ve Thomas Gordon, eğitimci Guilford, Şair Byron, geleceğin tarihçisi Finlay, denizci Hastings gibi dikkat çeken simalarda vardı. Ayrıca Avrupa'da birçok ünlü yazar ve şair Rum isyanını destekleyen eserler ortaya koymaktaydılar. Avrupalı yazarlar isyanda Rumları destekleyerek medeniyetlerinin temeli saydıkları Yunan medeniyetine borçlarını ödemiş olacaklarını düşünmekteydiler. (Dakin, *British and American Philhellenes (During the War of Greek Independence 1821-1833)*, 1955, s. 6).

1- İngiltere'nin Rum isyanının ilk yıllarındaki politikası

a) İngiliz Dışişleri Bakanı Castlereagh'ın politikaları

XIX. yüzyıl başlarken İngiltere, dünya tarihinin en büyük ticari ve sömürge imparatorluğunu, yenilmez olarak görülen deniz gücü sayesinde kurmuştu. İngilizlerin bu yüzyıllarda yapmış olduğu teknolojik icatlar, eski rakiplerine karşı büyük bir üstünlük sağlamalarını kolaylaştırdı. Buharın itme gücünden yararlanması, demir tekneler, ağır ve güçlü toplar, imparatorluğun kuruluşunda en büyük etkeni oluşturan İngiliz donanmasının en önemli nitelikleriydi. Aynı dönemde İngiltere'nin kara ordusu da deniz gücü gibi asker ve silah bakımından çok güçlü olup, barış zamanlarında dahi 123.000 (1819) ve 187.000 (1880) arasında bir asker bulundurmaktaydı. İngiltere'nin bu askeri avantajları onun dış siyasetini dünyada uluslararası ticareti yaygınlaştırmaya ve ticareti korumaya dönük kurmasının en büyük destekçisi oldu. Bu yüzyılda Avrupa'da Napolyon Savaşlarının bitmesiyle bir sükûnet dönemine girilmişti. Bu sükûnet ortamı İngiltere'nin üstünlüğünü koruması için elverişli şartları sağlamaktaydı. Dolayısıyla yeni bir çatışmanın olması, hele bu çatışmanın Akdeniz'de yaşanması İngiltere'nin sömürge imparatorluğu için tehdit anlamına gelecekti. İngiltere'nin bu yüzyılın ilk yarısındaki en büyük çekincesi ise Rusya'nın Akdeniz'e inme tehlikesiydi. Çünkü Akdeniz demek İngiltere için serbest ticaretin merkezi ve en büyük zenginliğe sahip olan Hindistan yolu demekti (Bourne, 1970, s. 3-6). Tabiatıyla Avrupa'da bu ortamda ortaya çıkan 1821 Rum isyanı, coğrafi olarak Akdeniz'de gerçekleşmesi yüzünden İngiltere'nin sömürge imparatorluğu için de tehlikeler içeriyordu. İngiltere, Rum isyanı boyunca Rusya ile Yunanistan üzerinde bir hâkimiyet mücadelesi sürdürecekti ve stratejik amaçlarına uygun şekilde Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreçte en etkin devlet olmayı başaracaktı (Penwith, 1915, s. 68).

1821 yılında Aleksandr İpsilantis Rum İsyanı'nı başlattığı sırada Lord Liverpool İngiltere Başbakanı, Castlereagh ise İngiltere Dışişleri Bakanı olarak görev yapmaktaydı. Castlereagh, 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması'ndan bu yana, Napolyon sonrası kurulmak istenen Avrupa düzeni için büyük çabalar göstermişti (M.A.Webster, 1925, s. 349). Rum isyanının başlaması üzerine de Avrupa'da oluşturdukları düzeni muhafaza edebilmek ve İngiliz menfaatlerini koruyabilmek için, Avusturya Başbakanı Metternich ile birlikte Rusya ve Osmanlı arasında çıkabilecek herhangi bir çatışmayı engellemek amacıyla politikalar geliştirmeyi planladı.

Castlereagh, esasen Rum İsyanını Avrupa'daki sayısız isyanlardan sadece biri olarak değerlendiriyordu (Crawley, The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833), 1930, s. 20). Rum meselesi üzerine Avusturya ile Prusya arasında bir fikir ayrılığı olmamakla birlikte iki devletin oluşan durum karşısında neler yapacaklarına dair müzakereleri ve ortak bir hamle kararları da olmayıp, Rum isyanı karşısında kendi çıkarları için gerekli olan en iyi pozisyonu alacaklardı. Fransa'da da Rum isyanı belki bazı tepkilere neden olacaktı. Bu durumda ise İngiltere kendi kararlarını almalı ve diğer Avrupa Devletlerinin de kararlarını etkilemeliydi (The Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919), 1923, s. 85).

İngiltere, George Canning'in dışişleri bakanı olduğu döneme (22 Eylül 1822) kadar Rum isyanında tarafsız kalmış ve hiçbir Avrupa devletinin de bu isyana karışmasına izin vermemişti. İngiltere'nin dünya üzerindeki konumunu korumak ve Akdeniz'e incek bir Rus tehlikesinin de önünü almak için, Castlereagh Avrupa'da barış ortamının devam etmesini istiyordu. Bu amaçla muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşını önlemek için gerekli hamleleri yapmış, bazen Osmanlı Devleti'ne bazen de Rusya'ya baskı uygulayarak onları istediği çizgide tutmayı başarmıştı. Ancak George Canning'in

dışişleri bakanı olmasıyla İngiltere'nin, Rum isyanına bakış açısı değişecek ve Castelreagh'ın tarafsızlık politikası terk edilecekti.

b) İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning'in dönemi

Castelreagh'ın 1822 yılının Ağustos ayında hayatını kaybetmesinden sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevine usta bir diplomat olan George Canning (22 Eylül 1822) atandı. George Canning dışişleri bakanı olmadan önce İngiltere'de iyi bir Helensever olarak biliniyordu. Gençliğinde Osmanlı yönetimi altında kalan Rumlar için birçok şiir yazmış ve Eski Yunan edebiyatı ile yakından ilgilenmişti (The Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919), 1923, s. 86).

George Canning, kendisinden önce görevde bulunan selefi Castlereagh'ın aksine Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan bu sorun karşısında daha etkin bir politika izlenmesi kanaatindeydi. Helenseverliğinin dışında yeni bakanı bu meseleye eğilmeye zorlayan esas faktör isyanla bağlantılı olarak hem ülke içinde hem de uluslararası diplomasideki yaşanan gelişmelerdi. Ülkenin etkin çevrelerinin de içinde bulunduğu Helensever kamuoyu baskısını arttırmış, hükümeti zorluyordu. Öte yandan, isyan nedeniyle sekteye uğrayan Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin kaybı ciddi boyutlara ulaşmıştı. Zaten, Londra Helenseverler Komitesinin birçok üyesi sömürgelerde ticarî faaliyet gösteren büyük tüccarlardı. Kâr ve zarar mantığıyla düşünen bu tüccarlara göre, doğabilecek bir Rum devleti Akdeniz'in en etkili deniz gücü olacaktı. Bu nedenle Rumların desteklenmesi ileriye dönük sağlam bir yatırımdı (Çetintaş, 2007, s. 95-96). Ayrıca Rum isyanının bir Hristiyanlık davası olduğu şeklinde Avrupa'da propagandaların yapılmasıyla oluşturulan sun'i ortamda Rusya'nın liderliği üstlenmesi tehdidi Canning'i ciddi şekilde endişelendiriyordu. Rumların başarılı olmaları halinde, Petersburg'un himayesi altında doğabilecek bağımsız bir Rum devleti, İngiltere'nin bölgedeki politik ve ekonomik çıkarlarına uygun düşmezdi. Bu devlet üzerinden Rusya'nın Akdeniz'e inmesi ise kaçınılmaz olurdu. Dolayısıyla bu mesele Rusya'ya bırakılmamalı, bir Rum devletinin kurulması kaçınılmaz ise; bu devlet doğuşunu Petersburg'a değil de Londra'ya borçlu olmalıydı (Hobsbawn, 1998, s. 117). Canning, ilerleyen süreçte Rum isyanındaki politikalarını belirlerken bu etkenlerin hiçbirini göz ardı etmeyecekti.

George Canning'in 1822 yılı sonlarındaki Castelreagh'ın ardılı gibi görünen politikasının ardından, 1823 yılına gelindiğinde Rum sorunu kapsamında üç önemli gelişme yaşandı. Bu üç önemli olayın kahramanları George Canning, Stratford ve Byron'du. Bu gelişmelerin ilki Osmanlı-Rusya arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, ikincisi Rum isyancıların tanınması, üçüncüsü ise Yunanistan'a sempati duyan bazı gönüllülerin bu topraklar için faaliyetleriydi.

Bu gelişmelerin arasında en önemlisi 1823'ün başında tarafsız bir politikanın savunucusu olan Canning'in, aynı yılın Mart ayında Rum asileri savaşçı olarak tanınmasıyla İngiltere'nin Rum isyanına bakışını tamamen değiştirmesiydi. Canning'in bu kararına gerekçe olarak ticarî kaygılarını öne sürerek Rum isyanı sırasında Ege Denizi'nde güvenliğin Türkler tarafından sağlanamadığını ve bu durumun İngiltere'nin Akdeniz ticaretine bir engel teşkil ettiğini iddia ediyordu.¹¹ Canning: "Türkler Akdeniz'de İngiliz ticaretini koruyamadılar ve bu yüzden biz Rumlara ya korsan ya da savaşçı gibi davranmak zorundayız." diyerek kararının gerekçesini belirtiyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın bu beyanından sonra, İngiltere'de donanmanın Rum

¹¹ Anderson, George Canning'in 1823 yılında Rumları savaşçı olarak tanınmasını tamamen bir taktiksel manevra şeklinde değerlendirecek, bunun İngiliz gemilerini Rum korsanların saldırılarına karşı korumak amacıyla yapılan bir hareket olduğunu ve İngiltere'nin isyandaki tarafsızlığının azaldığı anlamına gelmediğini iddia etmektedir. (Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu**, s.78).

isyancılara yardım ettiği söylentileri dolaşmaya başladı. Parlamenter Hume, parlamentoda bu konu hakkında söz alarak Akdeniz'den gelen bazı raporlarda İngiliz kruvazörlerinin tarafsızlığı bırakarak Rumların lehine davrandığını, Rumların da İngiliz ticaret gemilerini Osmanlı ile ticaret yapmaktan vazgeçirmeye çalıştığını ifade etti. Bunun üzerine söz alan Dışişleri Bakanı George Canning buna benzer birkaç olayın iki hafta önce bildirildiğini ve derhal İngiliz kruvazörlerine emirler gönderilerek, her iki tarafa da eşit olarak davranılması talimatının verildiğini söyledi (Parliament Debates (1 May-19 July 1823), 1823, s. 27). Canning hala İngiltere'nin isyana karşı tarafsız olduğunu iddia etmekteydi. Ancak bu iddialarına kendi kabinesinde bile birçok bakan inanmamaktaydı. Diğer yandan Canning in aldığı bu kararda onun Helen severliği ve ticari kaygılarının dışında Londra ve Paris'te Rumlar adına yapılan gösteriler ve kurulan derneklerin de etkili olduğu bir gerçektir (Temperly, 1966, s. 326).

c) Londra Helen Komitesi ve faaliyetleri

Rum isyanının başlamasıyla birlikte Avrupa'nın birçok şehrinde olduğu gibi Londra'da da Helenseverler ayaklanmışlar ve Rumlara nasıl yardım edebileceklerini planlamaya başlamışlardı. Bu bağlamda Avrupa'da Madrid, Stuttgart, Münich, Dormstud, Zurich, Berne, Genoa, Paris ve Marsilya gibi şehirlerde Helensever (Philhellenic) komiteleri kurulmuştu. Avrupa'da bu anlayışla kurulan ilk komite, ise ateşli bir İngiliz Helensever olan Sir. John Bowring'in önderliğinde 1821 yılının Eylül ayında Madrid'te teşkil eden komiteydi.

Londra Helen (Yunan) Komitesinin resmî kuruluşu ise 3 Mart 1823 tarihinde oldu. İlk günlerinde İngiliz Helenseverlerin çok azından destek gören komiteye Lord Lonsdowne, Aberdeen ve Elgin gibi ünlü devlet adamlarının arka çıkması bu oluşumu güçlü kılıyordu. 1821 yılında birkaç yüz paund yardım toplayabilen Londra Helen Komitesi, bu meblağı silah tedariği için Rum isyancılara gönderdikten sonra dağılmıştı. Ancak 1822 yılı ortalarında gerçekleşen Sakız adasındaki çarpışmalardan sonra, İngiltere'de Rum isyanına duyulan ilgi artmış ve isyan hakkında çok sayıda broşür basılmıştı. İngiltere'de birçok ünlü gazete ve dergi Rum isyancılar lehine yayın yapmaya başlarken, isyancılara destek olmak amacıyla büyük yardım kampanyaları açıldı.¹² Bu yardım kampanyalarının dışında, İngiliz kamuoyu Osmanlı Devletinin kanunen haklı olduğu görüşü ile bağımsız bir Yunanistan'ın ticarî olarak İngiltere'ye sağlayacağı avantajlar noktasında ikiye ayrılmıştı (Clair, 1972, s. 57-58). Londra Helen Komitesi'nde ticaret ile uğraşan bazı üyeler Yunanistan'ın kurulmasının İngiliz ticaretini olumlu yönde etkileyeceğini düşünüyordu. Doğu Akdeniz (olası Yunanistan dâhil) İngiliz tüccarlar için yeni pazarların açılacağı yerler olabilirdi. Zira birçok seyyah Ege adalarının sınırsız ticaret hacmine sahip olduğunu yazıyordu (Woodhouse, 1971, s. 78). Bunun yanında İngiltere'de Rusya ve Fransa'nın Rum isyanında baskın bir hale gelmesinden duyulan kaygının da etkisiyle Akdeniz'de böyle önemli stratejik bir noktanın kapatılmaması fikri güç kazanmıştı (Clair, 1972, s. 57-58). Londra Helen Komitesi'nin kurulduğu

¹² 1822 yılında İngiltere'de Rumlara sempati duyan birçok gazeteci, Rum isyanını destekler mahiyette ve Türk karşıtlığıyla kaleme alınmış birçok yazı yayınlamışlardı. Rum yanlısı yayın yapan birçok dergi arasında The Morning Chronicle, The Morning Post, Christian Observer, Gentleman's Magazine öne çıkanlardı. Basılmış etkili broşürler ise T.S Hugler tarafından yazılan "Yunan Davasında İngiltere'de Yaşayanlara Bilgiler, Sakız Adasında Zalim Katliam Olayı 1822", (An Address to the People Of England in the Cause of the Greeks, Occasioned by the Late Lnhumn Massacres in the Isle of Scio 1822) ve "Yunan İhtilali Üzerine Değerlendirmeler 1823" (Consideration Upon the Greek Revolution 1823) Londra Helen Komitesi'nin ileride üyesi olacak R. Chatfield'in bastığı ve Rum isyanının başlangıcında İngiltere'de etkili olan diğer iki broşür ise "Zulme Uğrayan Yunanlıların Davasında İngiliz Halkına Başvuru" (An Appeal to the British Public in the Cause of the Persecuted Greeks 1822) ve "İleri (izleyen) Başvuru" (A further Appeal 1823) sayılabilir. (C.M., Woodhouse, **The Philhellenes**, Fairleigh Dickinson University Press, New Jersey, 1971, s. 78).

sırada 26 kişi olan üye sayısı aynı yılın sonunda 85 kişiye ulaşmıştı. Sonradan dâhil olan üyeler arasında İngiltere’de önemli görevlerde bulunan etkili birçok isim de vardı. Bunlar arasında Akdeniz’e seyahatlerde bulunmuş kaptanlar, yazar Edward Blaquiere, Henry Brougham, şair Thomas Compbell, Thomas Moore ve Samuel Rogers, ekonomist David Ricardo, askerler Leicester Stanhope, Sir Robert Wilson, kırkın üzerinde liberal parlamento üyesi, öğretmenler ve profesörler sayılabilir (Woodhouse, 1971, s. 72).

1-Londra Helen Komitesi’nin Rum isyanına askeri yardımları

Londra Helen Komitesi’nin etkili üyelerinden Thomas Gordon Rum isyanı sırasında, 1823 yılında bölgeye yaptığı ziyarette isyancıların kuşatma silahlarına ve cephaneye ihtiyacı olduğunu görmüş, Londra’ya dönmelerinin ardından Rum isyancıların gereksinimlerinin komite tarafından karşılanmasını önermişti. Komite silahları tedarik etmekle kalmayacak, ayrıca bunların nasıl kullanıldığını bilen uzmanları da bulacaktı. Thomas Gordon’un önerisini dikkate alan komite harekete geçerek, silah konusunda uzman bir isim olan William Parry ile görüştü.

Londra Helen Komitesi askeri yardım toplamak için harekete geçti ve Ağustos ayına doğru askerî yardım için 4500 paund kadar toplayabildi. Fakat bu para ile nakliye ücretinin de karşılanması gerekiyordu. Gönderilecek silahlar ise bir havan topu, 3 dağ silahı (toplar), 2 demir ocağı (mermiler ve tamirat için), 6000 bs barut (1 bs= 453,59265gr), 4.000 fişek, 4.000 top güllesi, bomba yapmak için sodyum nitrat, sülfür, demir, reçine, kibrit, füyne, mermi kalıpları vesair aletlerdi. Ayrıca Komite silah desteğinin yanında tıbbî yardım olarak ameliyat aletleri, ilaçlar, bir de broşürler için taş baskı aleti (lithographic) gönderdi. Komite’nin yaptıkları mukabilinde 400 paund ücret ödediği Parry, isyan bölgesine ulaştığında askerî mühimmat üretimi için atölyeler kurmak da istiyordu. Yanına yardımcı olarak ateş uzmanı Hadges, Gill, Fowke ve 6 İngiliz tüfekçisini de alan Parry, topladıkları silah ve mühimmatları taşıyan gemi ile 10 Kasım 1823 tarihinde İngiltere’den Gravesend limanından yola çıktı (Dakin, *British and American Philhellenes (During the War of Greek Independence 1821-1833)*, 1955, s. 59). İngiltere Hükümeti ne taşıdığını bildiği bu gemilerin önce Malta’ya sonra İyonya Adalarına gitmesine izin verdi. Askerî mühimmat ancak Aralık 1823’te Mora’ya ulaştı (Clair, 1972, s. 158).

İngilizlerin askeri alandaki diğer bir yardımı da Rum isyancıların ordusuna komutanlık eden İngiliz subaylardı. Rumlar kara ve deniz ordularına komutanlık etmek için iki İngiliz subayını seçmişlerdi. Deniz kuvvetlerine Thomas Cochrone kara ordularına da Richard Church komutanlık edecekti. Cochrane ve Church 10 Nisan 1827’de isyan sürecinde kurulan Rum meclisinin önünde yemin edip, resmen göreve başladılar (Kurtoğlu, 1944, s. 75).

İngiliz politikasının değişmesiyle birlikte tarafsızlıktan vazgeçildiğinin ve artık Rum isyancılar lehine hareket edileceğinin işaretlerinden biri, İngiltere’nin bu silahların Mora’ya varmasına izin vermesi olmuştu.

2-Rumlara borç para verilmesi

Rumlar isyana başladıklarında yeterli maddi imkândan yoksun olmaları yüzünden borç alabilecekleri Avrupalı Helenseverlerin kurdukları komitelere başvurmayı düşündüler. XIX.

yüzyılda dünyanın süper gücü olan İngiltere'nin¹³ başkentinde kurulan Londra Helen Komitesi, Rum isyancıların borç almak için ilk müracaat edecekleri kurumdu. Ayrıca Londra Helen Komitesi kurulmasının akabinde zaten Rumlara maddi yardımda bulunabilmek için birçok kampanya düzenlemeye başlamıştı. Fakat bu kampanyaların sonunda Rum isyancılar için toplanan ve gönderilen yardım miktarının tam olarak bilememekteyiz.

Rum isyanını araştıran birçok araştırmacı, eserlerinde İngiltere'den Yunanistan'a gönderilen borç meblağını farklı miktarlarda belirtmişlerdir. Örneğin Leland H. Jenks "*The Migration of British Capital to 1875*" adlı eserinde Yunanistan'a gönderilen borç para miktarını şu sözleriyle ifade eder: "...gazete sütunlarında Yunanistan'a ulaşan borç miktarının 275.000 paund olduğu belirtilmektedir. Bunun 182.000 paundluk bölümü nakit, 60.000 paundluk bölümü malzeme yardımı 33.000 paundluk bölümü ise değerli kağıt(çek)tir. 200.000 paundluk bir borcun da yatırımcılar tarafından tutulduğu belirtilmektedir. Ayrıca Lord Cochrone'in emrindeki Rum donanması için 160.000 paundluk bir para harcama yapılmıştır. Amerika'da yapılan iki geminin bedeli olarak da Helenseverler 160.000 paund bir borç ödemesi yapmışlardır." Yani toplamda Rumlara gönderilen borç tutarı 1.088.000 paundtur (Jenks, 1973, s. 275). Georges Castellan, Londra idaresinin Rum asilerine 2.4 milyon paund tutarında para verdiğini (Castellan, 1993, s. 275); Anderson, Londra para piyasalarının Rumlara 800.000 paund borç verdiğini, 1824 yılının sonlarına kadar bütün Hristiyan dünyasının katkılarının en fazla 900.000 paund olduğunu, Londra Helen Komitesi'nin ise 11.000 paundtan biraz fazla verdiğini, ayrıca 1824 yılı borcuna dair senetlerin gerçek değerinin yarısından biraz fazlasına dağıtıldığını belirtmektedir (Bayrak, 1999, s. 126); Clair, 1824 ve 1825 yıllarında İngiltere'ye 2.800.000 paund yardım ulaştırıldığını, bu borçların Yunanistan'ın askerî ihtiyaçlarının karşılanması için yapıldığını; ancak bu paranın askerî gereksinimlerin karşılanmasında kullanılmayıp Yunanistan'daki yerel liderler arasında paylaşıldığını belirtir (Clair, 1972, s. 294).; Paul Constantine Papas ise 1823 yılında Londra Helen Komitesi'nin 56. 205 dolar (11,241 paund) topladığını, (Society of Friends) Arkadaşlar topluluğunun ise 1823 Temmuz -1824 Temmuz tarihleri arasında 50.000 dolar (10.000) paund para topladığını yazmaktadır (Papas, 1985, s. 21).

3-Eğitim ve kültür alanında yapılan yardımlar

İngiliz Helenseverler para ve silah yardımının yanında Rumlara eğitim ve kültür alanında da birçok yardımlarda bulundular. Bu yardımseverlerin arasında ilk olarak zikredebileceğimiz isim çıkardığı gazetelerle Mora'da özgür bir basın kurmaya çabalayan Leicester Stanhope'tur. Stanhope, 22 Kasım 1823 tarihinde Mora'ya ulaşmasının ardından Parry'nin getirdiği baskı makinesi ile gazete çıkarmaya karar verdi. Stanhope İsviçreli kimyacı Meyer ile birlikte birkaç gün içerisinde hazırlıklarını tamamlayıp, 'Greek Chronicle' adındaki ilk gazetelerini çıkarmayı başardı. Dimitri İpsilantis 1821 yılında Kalamata'da beyannameler bastırarak bunları dağıtmış; ancak halkın fikirlerinin tartışılabileceği ve haberlerin yayımlanacağı bir basını düşünmemişti. Stanhope ise bu eksikliği görerek gazete çıkarmaya karar vermiş; ilk sayısı Ocak 1824'te yayımlanan Greek Chronicle'da yaptığı haberler ile daha çok özgürlük düşüncesini işlemişti.

¹³ 19. yüzyılda İngiltere'nin endüstri devrimindeki lider rolü ve etkinliği ile tarım metotlarının uygulanması sermayenin çok hızlı bir şekilde İngiltere'ye toplanmasında etkili olmuştu. İngiltere'de birkaç zengin, yabancı devletlerin bonolarını satın alıyor ve dünya üzerinde İngiliz ekonomik egemenliği kuruluyordu. Ekonomik yönden zor durumda olan tüm ülkeler borç için önce İngiliz bonosunun yolunu tutuyordu. (1822 ve 1825 arasında İngiltere'den 45 milyon paundun üzerinde bir para yabancı milletlere borç olarak verilmişti.) Bu zenginliğin bir sonucu olarak 1821'de Rum isyanı başlaması ile birlikte isyana borç para verebilecek bankerler ortaya çıkmıştı. (William St. Clair, *age.*, s. 204).

Missolonghi'de kurarak ikinci yayınladığı gazete olan The Greek Telegraph'ın makaleleri ise genelde İtalyanlar tarafından yazılıyordu. Stanhope "The Athens Free Pres" veya Ephemerides of Athens" adını taşıyan 3. gazetesini nisan ayında; sonrasında da "The Friend of the Law"ı Çamlıca Adası'nda (Hydra) kurdu. Mora'da Stanhope'un çabaları sayesinde kurulan bu 4 gazete birkaç ay içerisinde fikirlerini serbestçe ifade etmeye başladı. Stanhope gazete çıkarmanın yanında, Mora'da hiç okul olmadığını da gördüğü için bu sorunu da çözmeye karar verdi. Stanhope İyonya Adalarındaki Lancastrion okullarının benzerlerini Mora'da kurmanın faydalı olacağını düşünüyordu. Loncastrion okulları Joseph Lonchester'in teorilerine göre işliyordu. Bu okulun gayet açık olan prensiplerine göre; çok az sayıda öğretmen yetişkinlere öğretiyor, onlar da çocuklara öğretiyorlardı. Bu sistem fakir toplumlara uygun şekilde masrafsızdı ve eğitimde en temel bilgiler verilebiliyordu. Bunun yanında az sayıda Rum çocuk da seçilerek, tüm masrafları Londra Helen Komitesi tarafından karşılanmak üzere İngiltere-Lambeth'deki merkez Loncastrion School'a gönderildi. Zira bu çocukların yetkin okul müdürleri olarak Yunanistan'a dönmesi amaçlanıyordu (Clair, 1972, s. 185). Bu amaç doğrultusunda yapılan görüşmelerin ardından ünlü İngiliz Helensever Blaquiere dokuz çocuk ile birlikte Mora'dan ayrılp İngiltere'ye geldi. İlerleyen zamanda eğitimlerine başlayan bu çocukların İngiltere'deki masraflarının kim tarafından karşılandığı hakkında yaptığımız araştırmalarda bir bilgi bulamadık. Ancak bu çocuklardan, yedisinin Southwark'taki Borough Road School'a yerleştirildiğine ve 1831'e kadar Helenseverlerden eğitim desteği gördüklerine; sayılarının zaman içinde 12'ye kadar çıktığına; bir tanesinin Nisan 1827 yılında öldüğüne dair malumat mevcuttur. İngiltere'de eğitim alan bu çocuklardan; Georgios Tombazis daha sonra kurulan Yunanistan'a döndü ve kabinede iki kez bakanlık yaptı, Dimitrios Kalliphrones Cambridaz'e gitti ve Anglican Kilisesi'nde papaz oldu, Georgios Konstantinou (Konstantinidis) Yunanistan'a dönerek 20 yıldan uzun süre Yunanistan'a model olan bir ilkokulda yönetici olarak çalıştı, Dimitrios Pieridis Kıbrıs'a giderek Larnaka'da bir Loncastrion okulunu kurdu. Diğerleri de farklı dönemlerde Yunanistan'a dönüp, kısa veya uzun süreli olarak öğretmenlik yaptılar (Dimaras, 1973, s. 207-210).

İngiliz Helenseverlerin, Rumların eğitimi için yaptıklarından biri de bir üniversite açmaktı. Zengin bir İngiliz olan Lord Guilford Korfu'ya yerleşmiş, Rum Kilisesi'ne katılmış ve kendini burada Helenik bir üniversite kurmaya adanmıştı. Guilford 1824 yılında İyonya Akademisi'ni kurarak bu hayalini gerçekleştirdi. Akademinin ilahiyat, hukuk, tıp ve felsefe olmak üzere 4 bölümü vardı. Üniversitenin ilk Akademik yılında 211 öğrenci ve 14 profesör bulunuyordu. 1827'ye gelindiğinde üniversite kütüphanesinde 21.000 cilt kitap toplanmıştı (Pratt, 1978, s. 110-111). Guilford üniversitesinin rektörü olmuş, giyim kuşamında Sokrates'i taklit etmeye çalışmıştı. Guilford mor cübbe giyiyor ve eski usul bir gömlek omuzlarından aşağıya dökülüyordu. Nakış ile işlenmiş bir zeytin dalı bulunan kadife bir başlık takıyordu. Profesör'ün öğrencileri de eski Yunan giyim tarzına göre giyiniyorlardı (Clair, 1972, s. 22). Ancak Guilford 3 yıl sonra maddi imkânsızlıklardan dolayı üniversitesini kapatmak zorunda kaldı (Crawley, The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833), 1930, s. 8).

D) Rum İsyanı sürecinde yaşanan siyasi süreçlerde İngiltere'nin tutumu

1823 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı George Canning'in Rumları isyancı olarak tanıması Rusya'yı çok rahatsız etmişti. Rusya, Yunanistan'ın özerk olmasını ve böylece kendi kontrolü altına girmesini hedeflemekteydi. George Canning'in hamleleri Rusya'nın emellerini tehlikeye atmış ve onu isyanda ikinci plana itmişti. Bu yaşananlardan sonra Rusya isyanda daha etkin rol almak ve kurulacak bir Yunanistan üzerinde söz sahibi olma hakkı kazanmak için siyasi hamlelere başladı

ve 1824 yılında St. Petersburg'da bir konferans düzenlemeye karar verdi. Eğer Rusya düşündüğü konferansı gerçekleştirir ve planlarını Avrupa'nın diğer devletlerine kabul ettirebilirse Rumların sempati beslediği günden güne beliren İngiltere'yi atlatıp, kurulması düşünülen Yunanistan üzerinde daha etkin olma şansını kazanacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların müdafii sıfatını elde ederek Rumlar üzerinde vesayet hakkı da koparacaktı (Poole, 1999, s. 44). Ancak İngiltere, Rusya'nın bu teklifini geri çevirerek bu konferansa katılmadı. Rusya 1825 yılında da bir dizi görüşmeler yaparak isyan sürecini kontrol eden devlet olmak için hamle yaptı. İngiltere 1825'te de politikasını devam ettirerek Rusya'ya bu şansını vermedi (F.O. 421/2, İngiltere'nin Viyana Elçisi Henry Wellesley'den İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning'e 1/18 Ekim 1825 tarihinde gönderilen yazı).

Rus Çarı Aleksandr 01.12.1825 yılında ölünce kardeşi Nikola tahta geçti. I. Nikola'nın karakteri, Aleksandr ile tam bir çelişki teşkil ediyordu. İradesi ve hafızası sağlam, kesin kararlı bir insandı. Bir defa karar verdi mi veya bir kararını açıkladığı zaman, bütün çarklar o karar için dönmeliydi. I. Nikola devletin askerî tarzda yönetilmesine taraftardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni tamamen yıkmak veya Rusya'ya bağlamak istiyordu (Armaoğlu, 2003, s. 176).

1825 yılında İngiltere'nin dış politikasını tamamen eline alan George Canning ise Çar Aleksandr'ın ölümünden sonra Rusya'nın Yunanistan meselesindeki kararlarını ve planlarını tam olarak öğrenmek istiyordu. Çünkü Çar Aleksandr öldüğünde, Rusya'nın bundan sonra Rum meselesindeki tavrının ne olacağı tam olarak bilinmiyordu (F.O. 421/2, İngiltere Dışişleri Bakanı George Canning'den İngiltere'nin İstanbul Elçisi Stratford'a 14 Ekim 1825 tarihli yazı). George Canning Rum isyanındaki Rus politikalarını öğrenmek amacıyla 1825'in Aralık ayında tahta çıkan I. Nikola'yı tebrik için ünlü komutanı Wellington'u St. Petersburg'a göndermeye karar verdi. 1825 yılında Petersburg'da Rus yetkililer ile Rum isyanı hakkında bir dizi görüşme gerçekleştiren Wellington görüşmelerin sonunda Rusya'nın isyana müdahalesinin önlenmesi için İngiltere ve Rusya arasında bir antlaşma yapılması gerektiğini ifade eden bir rapor hazırladı. Bu rapor üzerine İngiltere Rusya'nın isyana kendi lehinde müdahalesini engellemek için 4 Nisan 1826 tarihinde Rusya ile bir antlaşma imzaladı (Armaoğlu, 2003, s. 177). İmzalanan bu antlaşma ile Rum isyanı uluslararası bir nitelik kazanıyordu. 4 Nisan 1826 St. Petersburg Protokolü'nün imzalanmasının ardından antlaşma metinleri Paris'e, Viyana'ya ve Berlin'e gönderildi (Despatches Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington K.G., 1867, s. 393).

İngiltere ve Rusya tarafından imzalanan St. Petersburg Protokolü Avrupa'da sadece Fransa tarafından tasdiklenmiş ve Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemişti. Avusturya ve Prusya, Petersburg Protokolü'ne onay vermeyerek bu antlaşmanın karşısında olduklarını göstermişlerdi. St. Petersburg Protokolü'nün kabul görmemesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya tekrar bir araya gelerek Rum meselesi hakkında bir antlaşma taslağı hazırlamaya karar verdiler. Antlaşmayı imzalayacak olan devletlerin her birinin farklı bir amacı vardı. Fransa imzalayacakları bu antlaşma ile İngiltere ve Rusya'yı kontrol etmeyi, İngiltere Rusya'yı Rum meselesinde sınırlandırmayı, Rusya ise İngiltere'nin meselede öne çıkarak kurulacak olan bir Yunanistan ile etkinliğini arttırmasını önlemeyi düşünüyordu (Crawley, The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833), 1930, s. 77).

Yapılan görüşmeler sonucunda 6 Temmuz 1827 yılında Londra antlaşması imzalandı. Avrupalı devletler bu antlaşma ile Yunanistan'ın kurulmasına karar verdiklerini ve kabul ettikleri gizli antlaşma maddeleri ile gerekirse bunun için askeri müdahalede de bulunacaklarını dile

getiriyorlardı (Parliamentary Papers, Treaty for the Pacification of Greece, Signed at London, 1827 July 6, s.27).

Anlaşma Devletleri 6 Temmuzda imzaladıkları antlaşmayı 16 Ağustos 1827 tarihinde İstanbul elçileri vasıtasıyla Bâb-ı âlî'ye sundular.¹⁴ Osmanlı Devleti bu antlaşmanın kabul edilemez olduğunu Anlaşma Devletlerine bildirdi (Parliamentary Papers, 31 Ağustos 1827 tarihinde İstanbul'da Anlaşma Devletlerinin elçileri tarafından yapılan toplantının tutanakları”,(Protocols of Conferences Held at Constantinople, Between The Representatives of Great Britain, France, and Russia), Protokol 4).

Osmanlı Devletinin Londra antlaşmasını kabul etmemesi ve 1825 yılında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Mora'ya gelerek 1827 yılına kadar isyanı bastırması, Mora'daki isyanı Osmanlı Devleti lehine çevirmişti. Rum asiler dağlara kaçmışlar, orduları ve düzenleri bozulmuştu. Avrupalı devletler İbrahim Paşa'nın Mora'da bir devlet kurmasından korkuyorlardı. Çünkü burada kurulacak güçlü bir devlet, Anlaşma Devletlerinin Akdeniz politikalarını yok edebilirdi (Demirhan, 2016, s. 301). Bu korkular ile harekete geçen Avrupalı Devletlerin donanmaları 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin limanındaki Osmanlı-Mısır Donanmasına saldırdılar (Bayrak, 1999, s. 191-192). Savaş yaklaşık 3-3,5 saat sürdü. Sonuç Osmanlı Devleti için çok büyük bir kayıptı. Anlaşma Devletleri Navarin'de hiç gemi kaybetmemişlerdi. Asker kayıpları toplamda 174 ölü 475 yaralı idi. (İngilizlerin kaybı 75 ölü 197 yaralı, Fransızların asker kaybı 40 ölü 141 yaralı, Rusların ise 59 ölü 137 yaralı) (Woodhouse, The Battle of Navarino, 1965, s. 140). Osmanlı donanmasının ise kaybı 52 gemi ve 6000 askerdi. Yanarak ve batmak suretiyle kaybedilen gemilerden üç kalyon, on üç firkateyn, on yedi korvet, dört brik olmak üzere toplam 37 gemi Osmanlı merkez donanmasına, üç korvet, dört brik, iki golet ve üç ateş gemisi Mısır eyaleti donanmasına aitti (Bostan, 2006, s. 441-443). Bu savaş sonunda Rum asilerin üzerindeki baskı kalkmıştı. Anlaşma Devletleri donanmalarına komuta eden Amiral Codrington bir İngiliz subayı idi.¹⁵

¹⁴ Anlaşma Devletlerinin tercümanları 16 Ağustos 1827 tarihinde, 6 Temmuz 1827 Londra Antlaşması'nın kararlarını resmî olarak Osmanlı Devleti'ne bildirdiler. Bu olay şu şekilde raporlara aksetmiştir. 3 tercüman birlikte Reis Efendi'nin karşısına çıktılar ve Fransız tercüman antlaşma maddelerini sundu. Reis Efendi şaka eder gibi konuşarak; üç Antlaşma Devleti tercümanı bana bir kutlama mesajını getirdi, diye sordu. Elçiler: hayır biz bir antlaşmayı sunuyoruz dediler. Reis Efendi: Ne? Üç tercüman ve bu kâğıtlar nedir, diye sordu. Arkasından bunların mektup mu yoksa not mu olduğunu, Ayrıca son olarak da bu kâğıtların Üç devletin bakanları tarafından imzalanıp imzalanmadığı. Bunun üzerine tercümanlar bu kâğıtların bir anlaşma metni olduğunu söylediler. Bunun üzerine Reis Efendi kâğıtların içeriğini sordu. Tercümanlar bizim görevimiz sadece bunları teslim etmek, bilmiyoruz dediler. Reis Efendi kâğıtları yanına koyarak, bunları Osmanlı Devleti'nin tercümanına teslim edeceğim, dedi. Ve elçilerde oradan ayrıldılar. (“İstanbul'da bulunan İngiltere, Rusya ve Fransa devletlerinin elçiliklerinde görevli tercümanların raporları”, (Protocols of Conferences Held at Constantinople, Between The Representatives of Great Britain, France, and Russia), **Parliamentary Papers**, Protokol No 1, 16 Ağustos 1827, Ek B.

¹⁵ Amiral Codrington, İngiltere'nin İstanbul Elçisi Stratford'a aynı gün yazdığı raporunda savaşı şu şekilde anlatıyordu. “Codrington, Count Heyden ve Fransız Amiral Rigny Navarin limanına girmek için 19 Ekim gecesi anlaşmışlardı. Amirallerin amaçları İbrahim Paşa'yı Mısır'a geri dönmesi için ikna etmektir. Anlaşma Devletlerinin donanması öğleden sonra limana girdi. Asia, Genoave ve Albion adlı gemiler Türk donanmasının arasına girerek demir attılar. Türk Kaptan Muharrem Bey elçi göndererek Anlaşma Devletlerine karşı bir düşmanlığının olmadığını bildirdi. Fakat Dartmouth gemimizin kaptanı kendisine yaklaşan bir bottan gemiye ateş edildiğini haber verdi. Bundan sonra bütün gemilerimiz savunmaya geçtiler ve kısa bir süre içerisinde bütün gemiler toplarıyla ateş etmeye başladılar. Savaş kısa bir süre içerisinde genel bir vaziyet aldı. Daha sonra Codrington, Türk ve Mısır gemilerinin yok edildiğinin bu haberi vermekten büyük bir mutluluk duyduğunu belirtiyordu. Birçok geminin battığını diğer gemilerin çok zararlar aldığını ve Navarin Limanını gemi enkazlarının kapladığını ve böyle bir görüntüyü önceden hayal bile edemeyeceğini bildiriyordu.” (İngiltere'nin Akdeniz donanması kumandanı Edward Codrington'dan İngiltere'nin İstanbul Elçisi Stratford Canning'e 20 Ekim 1827 günü saat 9:30 pm'de Navarin'den göndermiş olduğu yazı”, (Papers Relative to the Affairs of Greece. Protocols of Conferences Held at Constantinople), **Parliamentary Papers**, Protokol No 15, 1 Kasım 1827.

1- İngiltere'de iktidar değişimi ve yeni Başbakan Wellington'un politikaları

George Canning'in 8 Ağustos 1827 tarihinde hayatını kaybetmesinden sonra İngiltere Başbakanlığına geçen Lord Goderich, Canning'in politikalarını sürdürmeye çalışmış; ancak bunda çok özverili olmamıştı. Goderich başbakan olduğu dönemde birkaç kez istifa etmiş; ancak İngiliz Kralı tarafından istifası kabul edilmemişti. Neticede 14 Aralık 1828 tarihindeki istifası kabul edilince yerine Duke Wellington (9 Ocak 1828) İngiltere Başbakanı olarak göreve atandı. Wellington 20 Ocak 1828 tarihinde kabinesini kurarak göreve başladı (Woodhouse, *The Battle of Navarino*, 1965, s. 162). Wellington, kendisinden önce İngiltere'nin Yunanistan politikasını inşa eden George Canning ile aynı görüşlere sahip olmayıp daha muhafazakâr bir yapıdaydı ve Rum meselesinde Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi gerektiğine inanıyordu (Fleming, 1970, s. 106). Wellington'a göre Rusya'nın en büyük hayali Osmanlı Devleti'ni yıkarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olmaktı. Kurdurmak istediği özerk bir Yunanistan ise hem bu hayaline yardım edecek hem de onun Akdeniz'e inmesini sağlayacaktı. İngiltere, diğer Avrupa devletlerinin desteğini alarak bunu mutlaka engellemeliydi (Despatches Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington K.G., 1867, s. 569-572). Zira Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın güneye inmemesi için yaşaması gerekliydi. Navarin'de Osmanlı donanması yakıldığında George Canning taraftarları ve Helenseverler büyük bir sevinç yaşarken Wellington, Rusya'nın önünde engel olarak gördüğü Osmanlı donanmasının yok edilmesini, İngiltere adına çok büyük bir hata olarak değerlendiriyordu. Esasen Wellington İngiltere'deki Helenseverlerin Rum isyanı için gösterdikleri heyecanı da anlamsız buluyordu. Bazı İngiliz komutanların savaşmak için Yunanistan'a gitmesini de son derece yanlış bulmuş, örneğin Lord Cochrane'in Rumlar ile anlaşmasına çok kızmıştı (Despatches Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington K.G., 1867, s. 365).

Wellington zamanında İngiltere'nin güç kullanma politikasından vazgeçildi; ancak İngiltere'de Rum anında kendisinin iktidarına kadar özerk bir Yunanistan kurulmasına karar verilmişti (Crawley, *The Question of Greek Independence (A Study of British Policy in the Near East 1821-1833)*, 1930, s. 100). Wellington'un bunu durdurması çok zordu. Bununla birlikte Wellington kurulacak olan Yunanistan'ın sınırlarının belirlenmesinde etkin rol almak istedi. İngiltere'deki Helenseverlerin aksine Wellington; Avrupa'nın denetimi altında, Rusya'nın etkisinden uzak, küçük, bölgesel bir Yunanistan hayal etmekte, devletin Mora ve çevresindeki küçük adalardan müteşekkil olmasını yeterli bulmaktaydı (Crawley, *The New Cambridge Modern History*, 1965, s. 550).

1828 yılında başlayan Osmanlı-Rus harbi üzerine İngiltere Rusya'nın Mora'ya saldırmasını engellemek için bu bölgeye Fransız askerlerinin çıkmasına izin verdi (Despatches Correspondence and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington K.G., 1867, s. 572-573). Fransız askerleri Rus askeri müdahaleleri için bir tampon olarak kullanıldı. Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829) (F.O.421/3 İngiltere'nin İstanbul Elçisi Robert Gordon'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'e 1 Ekim 1829 tarihinde gönderilen yazı) ile Osmanlı Devleti artık 1821 yılından bu yana silahlı mücadelede bulunduğu Rumların özerkliğini kabul ediyordu. Rusya hayallerine¹⁶ yaklaşmıştı. Tuna vilayetleri (Eflak ve Boğdan) gibi kendisine bağlı özerk statüde bir prenslik daha kurduyordu. Yunanistan Rusların yardımıyla kurulduğundan dolayı Rus etkisini kabul edebilir ve Rusya'da bu prenslikle Akdeniz'e açılabilirdi.

¹⁶ Rusya'nın bu dönemdeki hayali ve amacı Asya içlerinde genişlemek, Akdeniz'e çıkmak ve ortadaki Hristiyanlar üzerinde egemenlik kurmaktı (C.W. Crawley, *The New Cambridge Modern History*, C.IX, s.551).

Rusya, bu antlaşma ile Rum isyanında ilk defa İngiltere'nin önünde bir konumda yer almayı başarmıştı.

E) Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması

1828-1829 Osmanlı Rus Harbi sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne özerk bir Yunanistan'ın kurulmasını kabul ettirmesi, Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'yı büyük bir endişeye sevk etti. İngiltere, Yunanistan'daki özerk devlet yapısının Rusya'nın silah gücüyle kabul edilmesini istememiş ve isyanın ilk yıllarından itibaren sürdürmüş olduğu liderlik pozisyonunu kaybettiği kaygısına kapılmıştı. İngiltere, kâbusu olan Rus kontrolünde kurulacak özerk bir Yunanistan ile karşı karşıyaydı. İngilizler isyanın ilk yıllarından bu yana Rusların Osmanlı'ya karşı savaş açmasını istememişler ve bunu engellemeyi başarmışlardı. Rusların Osmanlı Devleti'ne 1828 yılında savaş ilanından sonra ise Mora'yı korumak için Fransızların bölgeye asker çıkarmasına izin vermişler ve böylece Mora'yı bir Rus istilasından ve etkisinden kurtarmayı düşünmüşlerdi. Ancak bu iki çabada şimdi Edirne antlaşmasından sonra beyhude görünüyordu. İngiltere, Akdeniz'de kesinlikle bir Rus varlığına tahammül edemezdi. Bunu önlemeli ve Yunanistan'ı Rusya'nın vassalı olmaktan kurtarmalıydı.

İngiltere bu düşüncelerinden ve kararından sonra hemen harekete geçerek müttefiki Fransa ile birlikte 1829 yılının son günlerinde Londra'da Rum meselesini çözümü için görüşmelerin yapılmasına karar verdi (F.O. 421/3, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'den İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir. Robert Gordon'a 10 Kasım 1829 tarihinde gönderilen yazı). Bu görüşmelerde İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen, Fransa'yı elçi Polignac, Rusya'yı elçi Lieven temsil edecekti. Taraflar görüşmelere başladılar ve 3 Şubat 1830 tarihinde Yunanistan'ın kaderini etkileyecek ve ona bağımsızlığını verecek antlaşmaya imza attılar.

3 Şubat günü toplantıya İngiltere elçisi Edirne Antlaşması'nın maddelerine dikkat çekerek başladı. Bu maddenin antlaşma devletleri için her hangi bir sorun teşkil etmediğini ve bundan önce yapılan antlaşmaların kararlarına karşı olmadığını belirtti. Bundan sonra İngiliz ve Fransız elçilerinin 9 Eylül 1829'da İstanbul'da Osmanlı yetkilileriyle görüştiklerini ve Osmanlı'nın 1827 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması kararlarını kabul ettiğini ve ateşkesin imzalandığını belirterek, (Parliamentary Papers, İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerin 3 Şubat 1830 tarihinde yaptıkları görüşme tutanakları", (Papers Relative to the Affairs of Greece. Protocols of Conferences Held in London), Protokol No: 23, Ek A) bu tarihten sonra Türkler ve Rumlar arasındaki çatışmalar bittiğini dile getirdi. Osmanlı Devleti'nin zaten bu antlaşma ile Yunanistan'ın tam bağımsızlığını kabul ettiği ifade edildi. (Parliamentary Papers, İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerin 3 Şubat 1830 tarihinde yaptıkları görüşme tutanakları", (Papers Relative to the Affairs of Greece. Protocols of Conferences Held in London), Protokol No: 23, Ek D). Yunanistan böylece Osmanlı Devleti'ne bağlı ancak Rus kontrolünde olacak özerk bir devlet yerine bağımsız bir devlet oluyordu.

Sonuç

1821 yılında başlayan ve gayet cılız, düzensiz olan Rum isyanı aradan dokuz yıl geçtikten sonra meyvesini vermiş ve 3 Şubat 1830 Londra Antlaşması bağımsız bir Yunanistan kurulmasını sağlamıştı. Bu süreç içerisinde Rum asilerin yaptıkları katliamlar göz ardı edilmiş ve bu vahşetin sorumluları korunmuş ve kollanmıştı. Bu süreçte Avrupalı devletlerin ve özellikle İngiltere'nin rolü çok büyüktü. İngiltere George Canning yönetiminde ilk olarak Rum isyancıları tanıyan ve onların

isyani sürdürmesinde en büyük sivil yardımın yapılmasına göz yuman devletti. Bu isyan boyunca Edirne antlaşması dışındaki bütün gelişmelerde öncü rolü oynayarak süreci yönetmişti. Osmanlı Devleti İbrahim Paşa ile bu isyanı bitirmek seviyesine gelmiş ancak Avrupalı devletler Mora'da bir Mısır devletinin kurulmasından çekindikleri için Navarin saldırısını yaparak Osmanlı merkez ve Mısır eyalet donanmasını yakmışlar ve büyük kayıpların verilmesine sebep olmuşlardı. İngiltere bu saldırının gerçekleşmesinde öncü rol oynuyordu. Navarin'den sonra Fransız askerlerinin Mora'ya çıkmasıyla İbrahim Paşa Mora'yı terk etmek zorunda kaldı. Anlaşma Devletleri bu isyan sürecinde, birlikten yoksun açgözlü Rum isyancıların başarıya ulaşması için siyasi antlaşmalara ve protokollere imza atarak, bunların kabul edilmesi için Osmanlı Devleti'ni zorladılar. Osmanlı Devleti kendi aralarında Akdeniz'e ve güneydoğu Avrupa'ya hâkim olma mücadelesi veren bu güçlerin karşısında direnemedi ve sonunda Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. Aslında Edirne Antlaşması'na kadar Avrupalı Helenseverlerin ve İngiltere'de George Canning'in politikalarını savunan bazı politikacıların dışında hiç kimse bağımsız bir Yunanistan devletinin kurulmasını düşünmüyordu. Ancak düşünülen özerk Yunanistan'ın Rus silahları ile Osmanlı'ya kabul ettirilmesi ve Yunanistan'ın Rus etkisinde kalması korkusu onu bağımsız bir devlet yapmıştı. İngiltere bu süreçte Rus kontrolünde bir Yunanistan yerine bağımsız bir Yunanistan'ı tercih etti ve bu fikrini müttefiklerine kabul ettirmeyi başardı. Yunanistan bağımsızlığını İngiltere'ye borçluydu.

Kaynakça

A-Arşiv vesikaları

1-Public Record Office, Foreign Office (FO), FO 421, FO 422, (Belge Numaraları Dipnotlarda Belirtilmiştir)

2-British Parliament Papers

- 1-Papers Relative to the Affairs of Greece. Protocols of Conferences Held in London.
- 2-Protocols of Conferences Held at Constantinople, Between The Representatives of Great Britain, France, and Russia.

3-British Parliament Debates (1821-1832)

B-Araştırma, inceleme ve diğer yayınlar

1-Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- Ahmet Cevdet Paşa. (1301) Tarihi-i Cevdet. İstanbul: Matba-i Osmaniye.
- Anderson, M. S. (2001) Doğu sorunu. (Çev. İdil Eser). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2003). 19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914). Ankara: TTK.
- Arslan, A. (2005). Osmanlı'dan cumhuriyete Rum basını. İstanbul: Truva Yayınları.
- Balta, E. (2000). Osmanlı Devleti'nde Rum millet ve ekonomik gelişmişlikleri, Osmanlı Devleti'nde din ve vicdan hürriyeti (229-248). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bayrak, M. (1999). 1821 Mora isyanı ve Yunanistan'ın bağımsızlığı. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Bourne, K. (1970). The foreign policy of Victorian England 1830-1902.Oxford: Clarendon Press.
- Castellen, G. (1993). Balkanların tarihi. (Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Clair, W. St. (1972) That Greece might still be free. New York-Toronto: Oxford University Press.

- Clogg, R. (1991) *Modern Yunanistan tarihi*. (Çev.Dilek Şendil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Crawley, C.W. (1930) *The question of Greek independence (A study of British policy in the near east, 1821-1833)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawley, C.W. (1965). *The New Cambridge modern history, C.IX* Cambridge: Cambridge University Press.
- Çetintaş E. (2007) Doğu akdeniz politikaları çerçevesinde Avrupalı devletlerin Yunan isyanına desteği; kamuoyu desteği, diplomatik destek, silahlı destek. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. 22, 83-108.
- Dakin, D. (1972) *The unification of Greece (1770-1923)*. Londra: Ernest Benn Ltd.
- Demirhan, H. (2016). *İngiltere'nin balkan politikası ve Yunanistan*. İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Despatches Correspondence and memoranda of Arthur duke of Wellington K.G. (1867). London: John Murray,
- Dımaras, A. (1973). *The other British philhelenes* R. Clogg (Ed.) *The Struggle for Greek Independence (Essays to mark the 150 th. Anniversary of the Greek war of independence içinde (200-221 ss.)* London: The Macmillan Press Ltd.
- Frangos, G.D. (2004) *The Philika Eteria a premature national coalition*, R. Clogg (Ed.) *The Struggle for Greek Independence (Essays to mark the 150 th. Anniversary of the Greek war of independence içinde (87-104 ss.)* London: The Macmillan Pres Ltd.
- Hatipoğlu, M. M. (1988) *Türk Yunan ilişkilerinin 101 yılı (1821-1922)*.Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Hobsbawn, E. (1998) *Devrim çağı Avrupa 1789-1848*, (Çev. Bahadır Sina Şener) Ankara: Dost Kitabevi.
- Howarth, D. (1976) *The Greek adventure (Lord Byron and other eccentrics in the war of independence)*. New York: Atheneum.
- İpek, N. (2002) *Rum isyanı ve sonrasında Türk-Yunan nüfusu meselesi*. XII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler içinde (471-486 ss.) Ankara: T.T.K.
- Jelavich, B. (2006). *Balkan tarihi (18. ve 19. yüzyıllarda)*.İstanbul: Küre Yayınları.
- Jenks, L.H. (1973). *The migration of British capital to 1875*.New York: Barnes Noble Books.
- Jorga, N. (2009) *Osmanlı imparatorluğu tarihi (1774-1912)*. (Çev. Nilüfer Epeçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karpat, K.H. (2009). *Balkanlar'da Osmanlı mirası ve ulusçuluk*. (Çev. Recep Boztemur). İstanbul:İmge Kitabevi.
- Kayapınar, L. (2002). *Yunanistan'da Osmanlı hakimiyeti'nin kurulması*. *Türkler Ansiklopedisi C.9 içinde (187-195 ss.)* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koyuncu, A. *Yunanistan'da bağımsız devlet*. O. Karatay-B. A. Gökdağ (Ed.) *Balkanlar El Kitabı*. C1. içinde (488-496) Ankara: KaraM/Vadi Yayınevi.
- Köse E. (2005) *Yunanistan'ın Türkiye ve balkanlar üzerindeki stratejik hedefleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) T. C. Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Gebze.
- Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve emperyalizm yüzyılında balkanlar ve Osmanlı devleti*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lord Courtney of Penwith. (1915). *Nationalism and war in the near east*. Oxford: Clarendon Press.
- McCarthy, J. (1995). *Ölüm ve Sürgün*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Milas, H. (2006). *Yunan ulusunun doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ortaylı, İ. (1987). İmparatorluğun en uzun yüzyılı. İstanbul: Hil Yayınları.
- Örenç, A.F. (2009). Balkanlarda ilk dram unuttuğumuz Mora Türkleri ve eyaletten bağımsızlığa Yunanistan. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Özkaya Y. (1986). 1821 Yunan (Eflak-Buğdan) İsyânları ve Avrupalıların İsyân Karşısındaki Tutumları, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar) içinde (114-132 ss.). Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Papas, P.C. (1985). The United States and the Greek War for independence (1821-1828). New York: Columbia University Press.
- Philips, W.W. (1897). The war of Greek independence 1821 to 1833. London: Smith Elder Co.
- Pratt, M. (1978). Britain's Greek empire. London: Rex Collings.
- Poole, S.L. (1999) Lord Stratford Canning'in Türkiye anıları. (Çev. Can Yücel). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Seyfi, F. (1934) 1820-1827 Mora İsyânı. İstanbul: İstanbul Askeri Matbaası.
- Sahin, M. Sureyya (1995). Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi. Diyanet İslam Ansiklopedisi C.XII içinde (342-348 ss.) İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Şenel, Ş. (2006) 19. ve 20. yüzyılların denge oyununda balkanlar. O. Karatay-B. A. Gökdağ (Ed.) Balkanlar El Kitabı. C1. içinde (399-413 ss.) Ankara: KaraM/Vadi Yayınevi.
- Şimsir, B.N. (1989). Ege sorunu belgeler C.1 (1912-1913), Ankara: T.T.K.
- Temperly, H. (1966). The foreign policy of Canning (1822-1827). London: Frank Cass Co. Ltd.
- Üçok, Ç. (1986) Osmanlı imparatorluğu ve Rum Ortodoks Kilisesi. Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri içinde (189-193 ss.) Ankara: ATASE Yayınları.
- Webster, M.A. (1925) The foreign policy of Castelreagh 1815-1832. London: G.Bell and Sons Ltd.
- Woodhouse, C.M. (1965) The battle of Navarino. London: Hadder ve Stoughton Limited.
- Woodhouse. C.M. (1971). The philhellenes. New Jersey: Fairleign Dickinson University Press.